

1925 чылдың август
31-де үнүп эгелээн

ШЫН

НИИТИЛЕЛ-ПОЛИТИКТИГ СОЛУН

shyntuva@mail.ru
shyntuva@yandex.ru

№1
(19038)

2018 чылдың
январь 11
четверг

Хүннүн үнери — 08:53
Ажары — 16:22
Хүн дурту — 7:29

Садар өртээ хостуг 12+

Хүннүн медээлери

БАШТАЙ

ТӨРҮТТҮНГЕН ЧАШ

Кызылдың Перинатал-дыг төвүнге 2017 чылдың декабрь 31-ден январь 1-же дүнезинде, 00 шак 3 минута турда 2018 чылдың бир дугаар чаш кижизи төрүттүнген.

Ол болза Кызыл кожууннун Эрбек суурдан Аяна Янчаттын үрде манаан оглу, 3695 кил деңзиги, 52 см дурт-сынныг эзулуг мөге-шыырак оол болан. Иешкилерге өг-бүлөзи, чоок ижилеринден аңгыда, ТР-ниң Чазааның Даргазының бир-и оралакчызы Органа Нат-сак байыр чедиргеш, Тываның баштыңының адындан кышкы олясканы белекке сөңнээн.

ЛАГЕРЬЛЕРГЕ ДЫШТАНГАН

695 уруг Чаа чылдың байырлал хүннеринде хүндүскү лагерьлерге дыштанган. Чаа чылдың байырлал хүннеринде өг-бүлөгө болгаш уругларга социал деткимче көргүзүр илбан черлериниң баазында хүндүскү лагерьлерге 745 уруг дыштаныр тургаш, 695 кижидыштанган.

Кышкы дыштанылга лагерьлеринге уругларга ажыктыг болун дээш, бажыңны чараштап аастаарыңа өөредир «Бажың жылдары» деп угланышкыныг хемчеглерге хаара туткан.

ҮЗҮКТЕЛ ЧОК АЖЫЛДААН

Тыва Республиканың чылыг-энергетика яамызы биле чылыг-энергетика комплекзиниң удуртукчулары узун байырлал хүннеринде республиканың хереглекчилеринге чылыг хандырылгазын үзүктел чокбээр дээш, энергия бээр объектилерниң ажылын шыңгыы контролга алган.

2017 чылдың декабрь 30-ден 2018 чылдың январь 7-ге чедир Тываның энергия системазына технологтуг үрелишкннер үрүткеттинип, ортумаа-биле 2 шак 09 минута дургузунда чырык шкен. «Тываэнерго» АН-ның 225 ижи санныг 41 бригадазы 4 район участоктарына (төп, барыын, өөн, мурнуу) шыңгыы байдалда жылдаан, Чылыг энергиязының өстеринге чылыгны норма езуаар курлавырлаан. Котельнаялар температурлуг график езуаар хереглекчилерге чылыгны олuzu-биле берген.

Узун, дыштаныр байырлал онуктарында Кызылдың ЧЭТ-инче база улуг котельнаяларже 1050 тонна хөмүрнү, а Тоора-Хем биле Мугур-Аксының дизель-электростанцияларынче 50 тонна дизельдиг кывар чүүлду чедирген.

Бистиң корр.

Тываның Баштыңы Шолбан Кара-оол январь 1-де Таңды кожуунга чедип, «Аныяк өг-бүлөгө — кыштаг» губернатор төлевилелиниң киржикчилери аныяк малчыннарның канчаар кыштап турарын көрүп, чазак кежигүннеринге үлегерлиг чижээн база саналдаан.

«Январьның бирээде Таңдыда кыштагчыларга чордум. Малчын турлагже орукту база одар-белчириңиң далбайлаар болза эки деп дыңнаан кижимен. Чагырга даргазы Алик Кертик-оолович Монгуш дарый дүрген хөдөлип, кожуунда өске аныяк малчыннарның база эргээн болду. Байдал ажырбас-тыр, эр хейлер! Сеткилимге кирди» — деп, Тываның Баштыңы социал четкилерде бижээн.

Регион баштыңының оралакчылары, сайыттар, албаннар болгаш ведомстволар удуртукчулары база малчыннарга аалдап четкен.

Тыва Республиканың Өөредилге болгаш эртем яамызының ведомствозу — Тываның көдээ ажыл-агый техникуму малчыннар деп шиитпирлээн аныяк өг-бүлөлөргө көдээ ажыл-агыйын чорударыңа ажыктыг аргасүмелерни ажалдап белеткээн.

Өөредилге болгаш эртем сайыды Татьяна Санчаа январь 7-де Таңды кожуунун Бай-Хаак суурнун чоогунда турлаглыг аныяк малчыннар Мерген биле Белекмаа Оюннарның өг-бүлөзине чораан.

2016 чылда Оюннарның өг-бүлөзи 200 баш төрүүр хойну алгаш, эрткен чылын малының бажын 100 башка көвүдеткен. Бо чаа чылда дөрт дугаары болур бир хураган январь 7-де төрүттүнген. Апрельге чедир 20 хире хураганы алырлар. Тываның көдээ ажыл-агый

ЧАА ЧЫЛДЫҢ ДЫШТАНЫР ХОНУКТАРЫНДА

техникумунда боозадылга лабораториязының ачы-дузанын алырын сайыт малчыннарга сүмөлээн.

Өг-бүлениң баштыңы 23 харлыг эрес-кежээ малчын Мерген Оюн мал ажылы дыштаныр, байырлал хүннери деп чүве чок, ындыг-ла амыр эвес иш дээрзин чугаалаан. Аныяктарның планнары-ла хөй: кыштаанга чунар-бажың, гараж тудар, шөлүңге сула тарыыр. Эрткен чылын кокай хөй болгаш, арай берге болганын, ам шылгалда дужаагаш, боо садып алыр деп

турарын өгнүң ээзи чугаалаан.

Суурларда ажыл чок чорукту чавырылдырар сорулга-биле «Аныяк өг-бүлөгө — кыштаг» губернатор төлевилелин Тываның Баштыңы Шолбан Кара-оол 2016 чылда саналдап үндүргенин сагындыраал. Ук төлевилел экономиктиг болгаш социал ужуру-дузалыг. Төлевилелдиң киржикчизи аныяк өг-бүлө бүрүзүңе 200 баш төрүүр хойну дамчыдып бергеш, кыштагыңиң тутчуп бээр төлевилел чорудуунда көрдүнген. 2016 чылда ындыг өг-бүлөлөргө саны чүс ажыг болган.

Губернатор төлевилелиниң негелдезин езугаар алырга, 2018 чылда киржикчи бүрүзү бодунуң коданындан 200 баш хойну төлевилелдин фондусунче бээр, ону дараазында киржикчилерге дамчыдар ужурулуг. 2022 чылга чедир ынчаар уламчылаар. ТР-ниң Көдээ ажыл-агый яамызының санааны-биле алырга, ол үе дургузунда малдың баш саны 6 катап өзүп, 21,2 муң баш турганындан 138 муң баш чедер ужурулуг.

Тываның Чазааның парлалга албаны.

Даарта, январь 12 — РФ-тиң Прокуратура ажилдакчызының хүнү

ЭКИНИ КЫЛЫР, НИИТИЛЕЛГЕ ДУЗАЗЫН КӨРГҮЗЕР

Чылдың-на январь 12-де Россия Федерациязының Прокуратура ажилдакчызының хүнүн демдегеп эрттирп турар бис. Прокуратура — Россияның күрүне эрге-чагыргазының эң хоочун институттарының бирээзи.

Сенатты болгаш бүгү-ле күрүне албан черлериниң ажылын хынаар чаа органны 1722 чылдың январь 12-де Петр I хаанның Чарлыгы-биле тургускан. Оон бээр бо эрткен 296 чылдың дургузунда ниитилел амыдыралының бүгү-ле адырларында хоойлу-дүрүм күүселдезинге хамаарыштыр прокурор хайгааралын үзүктел

чок чорудуп келген.

Прокуратура дугайында хоойлуда ооң ажылының кол угланышкынының дугайында тодазы-биле айткан: кижиниң болгаш хамаатының эргелерин камгалаары, РФ-тиң Конституциязын болгаш чурт иштинде күштүг өске-даа хоойлуларның күүселдезин хыналдага алыры, истелге органның ажылын хайгааралары дээш өске-даа.

Тыва Республиканың прокуратуразының ажилдакчылары чурттуң эрге-хоойлу камгалаар системазының ат-алдарын бедитпишаан, республикада

хоойлу-дүрүм камгалалыңа боттарының төлөптүг салышкынын кирип турарлар. Прокуратура ажилдакчыларының профессионал байырлалын дем-

дегеп тура, күрүнениң болгаш ниитилелдин эрге-ажыын камгалавышаан, хамаатыларның конституция езугаар эргелерин камгалаар албан-хүлээлгезин ак сеткилдиг күүседип турар бүгү-ле прокуратура ажилдакчыларыңа, республиканың прокуратуразының хоочуннарыңа чүректиң ханызындан изиг байырымны чедирип тур мен. Шуптуңарга быжыг кадыкшылды, чедишкннерни, тайбың дээрни, ак орукту, кежик-чолду күзедим! Чоок кижилериниң силерге ынакшылы, силерни дээш сагыш човаашкыны чүректериңерни кезээ мөңгөде чылыдып чорзун!

Александр БОРОВКОВ,
Тыва Республиканың
прокурору.

ТЫВА РЕСПУБЛИКАНЫҢ БАШТЫҢЫНЫҢ ЧАРЛЫ

Тыва Республиканың күрүнө шаңналдары-биле шаңнаарының дугайында

Өзүп орап салгалды өөредип кижизидеринге ачы-хавыязы болгаш хей чылдарда ак сеткилдиг ажылы дээш «Тыва Республиканың өөредилгезиниң алдарлыг ажилдакчызы» хүндүлүг атты тыпсыры болза.

Ольга Болат-ооловна КУЖУГЕТКЕ – «Бай-Тайга кожунуң Кызыл-Дагның ортумаа ниити-билиг школазы» муниципалдыг бюджет ниити өөредилге албан чериниң орус дыл болгаш чогаал башкызы.

Көдээ ажил-агый адырын сайзырадырынга үлүг-хуузу болгаш бүдүрүлгеге бедик көргүзүлгелерни чедип алганы дээш «Тыва Республиканың көдээ ажил-агыйның алдарлыг ажилдакчызы» хүндүлүг атты тыпсыры болза.

Вячеслав Иванович ГУСЕВ – Каа-Хем кожунуң «Сизим» көдээ ажил-агый бүдүрүлгеге кооперативиниң даргазы.

Нэлли Кароловна ЧАМЗЫГА – Би-Хем кожунуң «Аржаан» көдээ ажил-агый бүдүрүлгеге кооперативиниң даргазы.

Тыва Республиканың Баштыңы Ш. КАРА-ООЛ.
Кызыл хоорай
2017 чылдың декабрь 27
№ 250

КУРЛАВЫРЛАРНЫ КАМГАЛААР БОЛГАШ КАЛБАРТЫР

Аңнар курлавырларын, оларның чурттап турар хүрээлелин камгалаар болгаш калбартыр талазы-биле хем-чеглерни хандырып, аңнаашкынын туризмни хөгжүдеринче инфраструктураны тургузарынга аңныыр ажил-агыйларын кириштирер сорулгалыг аңнаашкын шөлдерин ажылгап турар кижилер-биле дугуржулга чарарының майысын Тываның Чаззаа бадылаан.

Республика Баштыңы Шолбан Кара-оолдун даалгазы-биле амгы үеде ведомство аңнаашкынын туризмни хөгжүдер өзек-точкалар кылдыр шенелде ажил-агыйларны хевирлээринче кирген деп, Тываның аңныыр хайгааралының күрүнө комитетидиңнаткан. Комитеттин удуртукчу Геннадий Кууларның чугаазы-биле алырга, 2018 чылдың февральдан эгелеп аңнаашкын туризмниче инвестицияны киририне белеп сайгарлыкчылар-биле ажил-агыйжы чөпшээрелгелерни чарар эргеге аукцион-нарны чарлаар.

Тываның Баштыңы Ш. Кара-оол декабрь 25-те Москвага, дагжы аңчыларның россияжи клувунун президентизи Эдуард Бендерский-биле чугаалашкан соонда, бодунуң даалгазын база катап сагындырган. «Эдуард Васильевичиниң аңныыр ажил-агыйлары-биле ажилдаар арга-дуржулгазы улуг. Ооң-биле чугаалашкаш, аңнаашкынын туризмни хөгжүдери чүгүле коммерция звес, а аңныыр черлерин камгалаарының дээштиг хевир, тайгага камныг ээни тывары, черлик амытаннарның санын көвүдедири, бойдушту камгалап арттыры-дыр дээрзинге база катап бүзүредим. Төтчөглекчи чорукка удур Тываның чурттакчыларынга аңнаашкын-балыктаашкын туризмниң ажык болгаш ажыктыг идеяларын шимчедирин чедип алыр бүрүн шиитпирлиг мен» — деп, Республиканың Баштыңы соцеткилерде

бодунуң арнында бижээн.

Аңнаашкын туризмни хөгжүдөр теле-вилел Тываның аңныыр хайгааралының күрүнө комитетиниң чоокку үш чылда мурнады боттандырар ажылы дээрзин Геннадий Дам-динович дыңнаткан.

Республиканың эрге-чагыргазы инвесторларны деткиринге белеп, ол сорулгага 10 млн. рубль акшаны регион бюджетинде тускайлаан. Үш чыл иштинде республиканың тайгалыг кожуннары Би-Хемге база Каа-Хемге үш баазаны тудуп, ажылгап эгелээрин комитет планнаан. Аңныыр комплекзинде ле аңчыларга бажыңнар, егер кордоннары, доктаар пунктулар, хеме доктаар черлер, аң адар бедигээштер, аңга чем каап бээр дериглер, сери дээш, аңнаашкынын органиастаарынга база туристерниң амыдыраарынга херек өске-даа тудуглар кирер.

Егерлерниң чугаазы-биле алырга, Тывада бо хүнде олча-тывыш аңнаашкыны бар. Аңныыр сезонунуң үзүнде аңнаашкын органиастаар профессионалдар 3-тен 5 млн. рубль орулганы кирип алыр. Ындыг болзажок республика черлик амытаннар адарынга чөпшээрел сатканындан аңгыда, барык чүнү-даа ажилдап албайн турар.

Хоойлу езугаар олча-тывыштыг аңнаашкынга болгаш балыктаашкыга сонугалдыглар-биле ажилдаар ажык-чарлыг туроператорлар тыптып, аңнаашкын-балыктаашкын туризмниң адырында ачы-дузаларның чажыт рыногун кызырып, төтчөглекчи чорук-биле демисежир, аңнаар черлерни камгалаар болгаш черлик дириг амытаннарның санын катап өстүрер сорулгалыг ажилчын олуттар чурттакчы чонга тургустунар деп, ТР-ниң Аңныыр хайгааралының күрүнө комитетиди санап турар.

ЧАҢГЫС ААЙ ТУРУШ-БИЛЕ

Чижилгени хөгжүдеринге деткимче көргүзөр талазы-биле чөвүлелдин ийги хуралы эрткен чылдың төнчүзүнде Чазакка болуп эрткен.

Тыва Республиканың Чаззааның газының оралакчызы А.В. Брокерт даргалаашкыны-биле эрткен Чижилг хөгжүдеринге деткимче көргүзөр талазы-биле чөвүлелдин ийги хуралынга ТР Республикада чижилгени хөгжүдери уланган чаңгыс аай турушту ажилдап сорулга-биле республикада күрүнө автономнуг албан черлериниң садыгларын ажил-чорудулгазы-биле холбаа айтырыгларын сайгарып көргөн.

Тыва Республиканың Чаззааның 2 чылдың июнь 21-де «Тыва Республика чижилгени хөгжүдөр стандартты кириери дугайында» № 294-р айтышыкыны-бадылаан «орук картазының» тускай сорулгалыг көргүзүлгелеринге чедишкенин ооң күүселдезин республиканың күүс эрге-чагырга органнарында харысалга кижилер-биле сайгарып чугаалашкан.

Тыва Республикада чижилгени хөгжүдеринге деткимче көргүзөр талазы-биле чөвүлелдин хуралында Монополияга у федералдыг албанын Тыва Республика эргелелиниң специалистери-биле кады ТР Республиканың Садыглаашкын адыры керээ системанын өйлеп-таарыштырар талазы-биле яамыга Тыва Республика күрүнениң бюджет болгаш автоном албан черлериниң хереглелинге бара-нарны, телевириг ажилдарны, ачы-дуларны садып алырының дугайында чаң-аай чурумну ажилдап кылгаш, ону ТР Республиканың Чаззаанга бадыладыр да-ганы берген.

Тыва Республикада чижилгени хөгжүдөр талазы-биле «орук картазын» боттандырынга харысалгалыг Тыва Республика яамылары болгаш ведомстволары 2017 чылда боттарының улангышкынына соци-укур-дузалыг болгаш кол рыноктар чижилгелиг хүрээлелинге анализир-дуп, «2017 чылда Тыва Республика чижилгелиг хүрээлелиниң байдалы бол хөгжүлдеси» деп түңнел илеткелди 2 чылдың январь 20-ге чедир белеткээриниң Экономика яамызынче дааскан.

Культура болгаш уран чүүл ажилдакчыларының съездизи

ЁЗУЛУГ КУЛЬТУРА ОДАА БОЛДУРАР

Тываның Баштыңы Шолбан Кара-оол эрткен чылдың төнчүзүнде Каа-Хем кожунуң административтиг төвү Сарыг-Сеп суурга эрткен культура болгаш уран чүүл ажилдакчыларының съездинге киришкен.

Байырлыг байдалга ажитынган кожунуң чаа культура одаа съездиниң киржикчилерин уткуп алган. Чоокку он чылдарда регионунуң социал-экономи-тиг хөгжүлдө планының кезээ — 2030 чылга чедир республикада культура болгаш уран чүүлду сайзырадыр стратегияны аңаа сайгарган. Тываның Баштыңының даалгазы-биле белеткээн документиниң төлөвилелин ТР-ниң культура сайыды Алдар Тамдын шуулганга таныштырган.

дыштанылганың парыгы, 336 күрүнө, муниципалдыг база хуу культура албан черлери ажилдап турарын сагындыраал. Ында 3672 киж ажилдап турар, оларның 2365-жи азы 64 хуузу чогаадыкчы ажилдакчылар, 1307 киж — техниктиг ажилчы-нар (36 хуу).

Республика бюджетинден чылдың-на 1,3 млрд. аягы рубльди чарыдап турар азы Тываның бюджетиниң 7,3 хуузу. Регионунуң эрге-чагыргазы сөөлгү беш чылда культураның материал-техниктиг баазанын быжыглаарында кичээнгейни улап, объектилер тударында база капиталдыг септелге ажилдарында 1 млрд. рубльди үндүргөн. Ол акша-хөреңги-биле культураның 8 чаа объектизин туткан, 9 клубту эде чаарткан,

Булун-Бажы, Бүрен-Хем суурларда чаа клубтар чонга бараан болуп эгелээн.

РФ-тин Президентизиниң «май» чарлыктарының күүселдези-биле 2017 чылда культура ажилдакчыларының шалыңы ортумаа-биле 24 345 рубль четкен (2012 чылда — 13773 рубль) азы регионда 27050 рубль түңнүг ортумаа шалыңының 90 хуузу. Муниципалдыг культура бажыңнары 14 автотранспортту алган, 26 клубтуң материал-техниктиг баазанын чаарткан. Уругларның уран чүүл школаларына 4,4 млн. рубль акшага 242 хөгжүм херекселдерин садып берген. Федералдыг субсидия акшазы-биле библиомобильди саткан, 16 модельдиг көдээ библиотекаларны аядып, интернетче кирер компьютерлер-биле чөпсеглээн.

Культураны хөгжүдериңче уландырган инвестиция бодунуң түңнелдерин бээр ужурлуг деп, Тываның Баштыңы айткан. Албан чериниң дээштиг ажилы культурга чырыдышкын ажил-чорудулгазындан, бот-

риттинген 13 Культура бажы тудуп алгынывыс — силер-бистиң ниити чедишкенин тир, чаңгыс чер-чурттуглар, суурларга клубтар, библиоте-лар, өске-даа культура одаг-рын тударын уламчылаар б-ындыг болзажок ук адыр боду ажилын бүрүнү-биле эде ча-тыр ужурлуг. Кижилерниң гелделерин көрүп, үе-биле де базар херек. Ынчангаш бө-Сарыг-Сепке (өрттөнгөн клуб орнунда туткан чаа төпке) кө-клуб эргелекчилеринден э-лээш, музей база библиот-ажылдакчыларын чыып, ку-тура ажилдакчыларының съ-ездинге чурттакчы чонунуң аңгы бөлүктерин хаара туд-ажылдың арга-хевирлерин данып көөрүн чугаалаштыр-Кандыг-бир «сылдыс» чед-кээрге, көрүкчүлөр аразында мурнунда «көзүлбес» кижил-ни эскерип болур. Ону көр-бистиң чогаадыкчы коллектив-ривис, продюсерлер, органи-торлар чаа мөгөйикчилер дэ-шоолуг ажилдавайн тура илдең. Бир эвес киж бүр-дээш ажилдап эгелээр би-за, чуртталга хайнып, кижил-элээн идепкейин көргүзүп э-лээр. Ажилды ындыг деңгел-көдүрер дизе, кадрларга ч-арга-хевирлерни өөредип, ку-тура ажилдакчылары чогаад-чы кижилер болгонда, ону дүр-болгаш эвээш чарыгдалдар-ле кылыптарынга бүзүрээр ме-

Амгы үеде республикада 2 профессионал театр, филармония, 4 концерт организациязы, 173 библиотека, 5 филиалдыг национал музей, 144 культура-дыштанылга албан черлери, хуу кинотеатр, культура болгаш

31-инге капиталдыг септелгени чоруткан, а 70-инге катап тургузушкун ажилдарын кылган. Сарыг-Сеп, Баян-Кол, Эйлиг-Хем, Чаа-Суур, Ак-Даш, Дүрген, Белдир-Арыг, Дөң-Терезин, Кызыл-Даг, Кызыл-Мажалык,

ТЫВА РЕСПУБЛИКАНЫҢ СОҢГУЛДА КОМИССИЯЗЫНЫҢ ДОКТААЛЫ Тес-Хем кожуунунуң девискээр соңгулда комиссиязының көжигүннерин хүлээлгезинден хостаарының дугайында

2017 чылдың декабрь 28 № 19/93-7 Кызыл хоорай

Тес-Хем кожуунунуң девискээр соңгулда комиссиязының бадылаар эргелиг кежигүннери ажилдап турар. Ириниң аайы-биле комиссияның составынче депшиткен Орлан-оол Викторич Монгуштуң база ЧӨПТҮГ РОССИЯ политиктиг партияның Тыва Республикада регионалдыг салбырының комиссияның составынче депшиткен Даваа Викторич Ириниң билдиришкннерин сайгарып өргөш, «Россия Федерациязының хамааттарының соңгулда эргелеринин болгаш

референдумга киржир эргезинин кол-кол магадылалдарының дугайында» Федералдыг хоойлунуң 29 чүүлүнүң 6 пунктузунга дүүштүр Тыва Республиканың Соңгулда комиссиязының доктаадыры болза:

Монгуш Орлан-оол Викторичини, 1980 чылда төрүттүнген, Тес-Хем кожуунунуң девискээр соңгулда комиссиязының бадылаар эргелиг кежигүн хүлээлгезинден хостаар. Арин Даваа Викторичини, 1986 чыл-

да төрүттүнген, Тес-Хем кожуунунуң девискээр соңгулда комиссиязының бадылаар эргелиг кежигүн хүлээлгезинден хостаар.

Бо доктаалды республиканың «Тувинская правда» болгаш «Шын» солуннарынга парлаар.

Тыва Республиканың Соңгулда комиссиязының даргазы
О.В. ФОРТУНА.

Тыва Республиканың Соңгулда комиссиязының секретары
М.Ш. САМБАЛА.

2017 чыл – мээң амыдыралымда

ДУЖУТКУР ЧЫЛ БОЛГАН

Бо чыл мээң чоок кижилеримге, өг-бүлөмге болгаш дөргүл-төрөлдөргөмге кончуг эки, дүжүткүр эрткен деп болур. Бодум кара чажымдан-на дешкилешкен кулун-бызаа, анай-хураган аразынга өскөн болгаш, бүгү назынымда мал-магандан халбактанып, ол чымыштыг ишке бүгү сагыш-сеткилимден бердинип, 53 чыл дургузунда бараан болуп келдим.

Сөөлгү чылдарда тыва уксаалыг өшкүнү сайзырадыр дээш, уругларым авазы-биле бир демниг ажилды чорудуп турар бис. Бо чылын үндезин тыва өшкүнүң саны, энир чылга бодаарга, оранчок өзүп келгени чүдөн өөрүнчүг. Эрткен чылын ниитизи-биле 19 муң турган болза, бо чылын ооң түңү 27 муң беш чүс кылдыр өзүп келген. Үндезин тыва өшкүнүң чөөгү – делегейде алдаржаан чымчак алдын-дыр. Ооң-биле эң-не шынарлыг болгаш чылыг «кашемирни» кылып турар. Тывага үндезин уксаалыг, чөөктүг өшкүнү хөйү-биле өстүрер сорулгалыг мен. Чазак-чагырга черлери база мээң ол эгелээшкимни, күзел-сорулгамны деткип, чогуур дузаны кадарын оралдажып турарлар. Черле ынчаш боттарывыстың уксаалыг өшкүлеришти өстүрүп алыр болзувусса, республиканың экономиказынга-даа улуг чедиишкин болур. Уксаалыг өшкүнүң эртем-шинчилел ажилдары база адакталган. Бо чылын черле дыка чедиишкинниг ажилдадывис.

Үнүп олурар Ыт чылы база улус-чонга, малчыннарга багай салдарын болгаш эки эвес аажызын көргүспес боор деп идегээр-дир мен. Чүге дизе Ыт кижиниң эң-не чоок өңү, шыны эки болгай.

Чаа чылдың бир дугаар хүнүнде – январь 1-де мээң уругларым авазы Барис-маа Божаевна Кунгааның төрүттүнген хүнүн демдегледивис. Ынчангаш бо хүн эрте берген-даа болза, кады чурттаан эжимге 70 харлаан оо-биле «Шын» солунну таварыштыр изиг байырымны чедирбишаан, быжыг кадыкшылды сагыш-сеткилимниң ханызындан күзедим.

Батаа КУНГАА,
ТР-ниң алдарлыг ажилдакчызы,
Эрзин кожунда Уургайлыг аттыг
уксаалыг өшкү ажил-агыллыг
кооперативтиң директору.

ДЫҢНАДЫГ

Тес-Хем кожуунунуң девискээр соңгулда комиссиязының кежигүннеринин бүрүн эргелеринин куусаа бетинде доозулганы-биле солбаштыр кандидаттарының даңзын идиң үндүрген, Россия Федерациязының Күрүне Думазының, Тыва Республиканың Дээди Хуралының (парламентинин) депутат мандаттарны үлээринге кириштирген политиктиг партияларга, өй-ниити каттыжышкыннарынга, Тес-Хем кожуунунуң Төлээлекчилер туралына, албан черинин, ажы-тынын, өөредилгезинин, чурттап турар черинин аайы-биле соңгукчуларга Тес-Хем кожуунунуң девискээр соңгулда комиссиязының составының чамдызын бадылаарына күштүг эргелиг ийи (кежигүн) томуйлаарының талазы-биле саналдарны хүлээп ап эгелээнин дыңнадып тур.

Тес-Хем кожуунунуң девискээр соңгулда комиссиязының составына саналдарны бо дыңнадыгны парлаан соонда он хүн дургузунда бо адреске кирип болур: 667000, Тыва Республика, Кызыл хоорай, Чүлдүм кудумчузу, бажың 18, Тыва Республиканың соңгулда комиссиязы (каб. 210, тел. 3(39422) 2-10-09).

Тыва Республиканың
соңгулда комиссиязы.

ТЕЛЕ-РАДИО ДАМЧЫДЫЛГАЛАР БОЛГАШ СОЛУННАР РЕДАКЦИЯЛАРЫНГА

РФ-тиң Президентизинин 2018 чылдың март 18-те соңгулдаары-биле холбаштыр регион болгаш муниципалдыг теле-радио дамчыдылгалар болгаш тус чер солуннарының редакциялары соңгулда кампаниязының үезинде эфир шагы биле парлалга шөлүн бээринин өртектеринин дугайында медээлерни, кандидаттарга эфир үезин болгаш парлалга шөлүн бээринге чөлшээржип турарын 2018 чылдың январь 17-ден орайтатпайн ТР-

нин Соңгулда комиссиязына дыңнадыр. Адреси: Кызыл хоорай, Чүлдүм кудумчузу, 18, 210 дугаар өрээл. Тел. (394-22) 2-10-09.

«РФ-тиң Президентизинин соңгулдаарының дугайында» Федералдыг хоойлунуң 53-кү чүүлүнүң 3-кү пунктузун езугаар халас парлалга шөлүн берип болурун дугайында медээни ук парлалга үндүрүлгелеринге январь 7-ден орайтатпайн парлаар.

КАНДИДАТТАРЫНЫҢ КИЧЭЭНГЕЙИНГЕ

Соңгулда дугайында хоойлуга дүүштүр Россия Федерациязының Президентизинин соңгулдаарына киржири-биле бүрүткелди эртип алган кандидаттарга суртаал материалдарын парладыры-биле массалыг информация чепсектеринге халас үндезинге парлалга шөлүн бээринге хамаарыштыр республиканың «Шын» солунунуң редакциязының дыңнадыры болза:

- солунуң 1-ги арнынга чаңгыс дөрбелчин сантиметр парлалга шөлүнүң өртээ – 40 рубль, а өске арыннарга – 30 рубль. Суртаал материалдарын парлалгага белеткээн журналистиң ажылының төлевири бо өртектерге кирбейн турар;

- солунуң үнер хүннеринге дүүштүр суртаал материалдарын дужаар хуусаалары:
- вторникке – пятница хүнүнүң 14,
- четвергек – вторниктиң 14,

- субботага – четвергитиң 14 шактарга чедир хүлээп алыр;

- соңгулда мурнунуң суртаал материалдарының хемчээли бир неделяда 4482 дөрбелчин сантиметрден ашпас болур. Бо хемчээлдин чарты төлевирлиг болурун сагындырып тур.

- Кандидаттың парладыры-биле дужааган материалдарында соңгулда болгаш реклама база массалыг информация чепсектеринин дугайында хоойлуларга чөрүшкөк чүүлдер бар болза, ук материалды парлабайн барып болур эргени редакция бодунга арттырып ап турар. Материалдарны (саазында парлаан болгаш электронук хевирлерин) дараазында адреске хүлээп ап турар: Кызыл хоорай, Красноармейская кудумчузу, 100, 2-ги каът, 4 – 6 дугаарлыг өрээлдер. E-mail: shyntuva@mail.ru; shyntuva@yandex.ru

Халас юридиктиг дуза

АЛИМЕНТ ТӨЛЭЭР БЕ?

Экии, «Шын» солунуң редакциязы! Ада эргезин казыттырган кижиге ажи-төлүнгө алимент төлээр бе?

Омак МОНГУШ,
Кызыл хоорай.

Номчукчунуң айтырыына Тываның Күрүне университетинин юридиктиг клиниказының юризи Айдыс БИЧЕ-БОЛДУҢ харызы:

Россия Федерациязының өг-бүлө кодекзинин 71 дугаар чүүлүн езугаар ада-ие эргезин казыткан ада-иелер ажи-төлүнгө оларны азыраар алиментини төлээр. Эргелерин казыткан-даа болза, ада-ие хүлээлгелеринден оларны хоставаан болур.

КАДАЙЫНГА АЛИМЕНТ

Экии! Уругларымның адазы-биле бадылашкаш, 3 чыл болдувус. Амгы үедө кады чурттавайн турзувусса-даа, чара бадылашпаан бис. Судтуң шийтпири-биле уругларын азыраарына адазындан алимент тыртып турар. Айтырым мындыг: мен өөм эззиниң бадылгалыг кадайы болганымда, ол мени азыраар алимент төлээр бе? Судче билдиришкн кирип болур мен бе?

Айлаң ОЮН.
Таңды кожун.

Россия Федерациязының өг-бүлө кодекзинин 89-кү чүүлүгө дүүштүр өг-бүлө тудуп чурттааннар бот-боттарына материалдыг дузалажыр ужурлуг. Бир эвес ындыг дуза чедирбейн турар азы ол дээш аразында алимент төлээр дугайында керээ

чардынмаан болза, судче силерге өөңер ээзи алимент төлээр дугайында негелделиг билдиришкнни кирип болур. Ону мындыг таварылгада кылыр:

- Ажилдап шыдаас байдалда;
- Кадайы иштиг (ниити төлүнгө) турар үеде база уруунуң 3 харынга чедир;
- Кады чурттап турар үеде төрүттүнген инвалид төлүн 18 харга чедир азырап, карактап турар үеде азы чажындан 1-ги бөлүктүн инвалидин (ниити төлүн) азырап турар таварылгада.

ФАМИЛИЯМГА ЧОРГААРЛАНЫР МЕН

Удаас өглөңүр деп турар мен. Адамның берген фамилиязынга чоргаарланыр мен. Өөм ээзи болур кижиниң фамилиязынга таарзынмайн, бодумнуң фамилиямны арттырып алыксап тур мен. Ону чөлшээреп болур бе?

Ольга КУУЛАР.
Чадаана хоорай.

Россия Федерациязының өг-бүлө кодекзинин 32 дугаар чүүлүнде бадыламышкаш, фамилия арттырар эрге дугайында көрдүнгөн. Айыткан хоойлу езугаар өгленишкеннер күзээни-биле кайы-бирээзиниң фамилиязын ап болур азы мурнунда эдилеп чораан фамилияларын арттырып алыр эргелиг. Ол ышкаш өгленишкеннер боттарының фамилияларына өгленген эжиниң фамилиязын кожуп болур. Бир эвес өглениринин мурнунда кайы-бирээзиниң фамилиязы ийи дакпыр фамилиядан тургустунган болза, ынчан ийи фамилия кожарын чөлшээревес.

КЫШТАГЛААШКЫН

Бо чылын кыштагларда байдал чүгээр, сизген-ширбиил четчир. Хар хүннүң чыгыы чаап турар. Балыктыг биле Шынаа сумузунда харның кылыны 50 см ашкан. Каргы сумузунда хар чуга.

АК-КӨК ОТЧУГАШ

Кожуун чагыргазының культура килдизи декабрь 23-те Культура төвүнге организациялар аразында «Голубой огонек-2017» («Ак-көк отчугаш-2017») мөөрейни эрттирген. Эң-не идепкейлиг киришкен «Хүнчүгөш» уруглар садының, Кунгуртугунуң ортумаак школазының, эмнелгениң коллективтеринге шаңналдарны тывыскан. Бо солун көжээни уран чүүл школазының аккордеон башкызы Сыдым-оол Оюн үдөп, оюн-баштак, ыры-хөгжүм-биле чонну дыштан-дырган.

ТЕРГИИН СПОРТЧУЛАР

Тере-Хөл кожуунуң Кунгуртуг суурда дыштаныр хүннерде спортчу хемчеглер үргүлчү болуп турар. Суд ажилдакчыларының «Хөглүг старттары» бедик деңнелге эрткен. Хол басчырынга херээжен командалар аразында бирги черни «Хүнчүгөш» уруглар садының кижизидикчи башкызы Сырга Арак-

Тере-Хөлден медээлер

чаа, эр командалар аразында Менги Хуужан тилекчилер болуп шылгарааннар. Шупту оюннарның түңнелинде, бирги черге ОБЯ, ийигизинге – «Хүнчүгөш» уруглар сады, үшкүзүңгө Кунгуртугунуң ортумаак школазы төлөптүг болган.

АРГЫЖЫЛГА

Кышкы аргыжылга талазы-биле Каа-Хемче орукту ажыдар дээш, 2 УАЗ, 1 ЗИЛ маркалыг автомашиналар үнгөн. Орукта харның кылыны 1 метр чедир чаапкан болганындан, машиналар харга дүжүп, орукка үрелгеш, 5 хонгаш дедир суурже ээл келген. Ам бо хүннерде аргыжылга нарын байдалда, чон самолет-биле аргыжып турар.

КОРУМ-ЧУРУМ ЭКИЖЭЭН

Кожуунда, 2016 чылга деңнээрге, аар болгаш онза аар кем-херек үүлгедиишкннери бүрүткеттинмээн. 2017 чылда полицияның №9 пунктузунуң ажылының эки түңнелинден байдал экижээн. Полицияның удуртукчузу Рустам Доржу база участок төлээзи Арат Седеней учетта турар, арага ижер өг-бүлөлөргө барып, профилактиктиг ажилдарны чорудуп турар.

Уран СОНАМ.
Кунгуртуг суур.

Аалчылар бажыңы.

Томск хоорайда Саяннар аттыг аалчылар бажыңы ажыттыгандан бээр ам дерт чыл чедип турар. Бо бажыңның дугайында ам ооң аалчылары "хүндүлээчел тыва өг" деп чугаалажып турар апарганы чажыт эвес.

Мээң ада-иемнің салым-чолунуң шиитпири ыңдыг болган: олар өг-бүлезиниң байдалы-биле Томск хоорайга чурттап бергеш, чаңгыс чер-чурттугларыңа мынчаар дузалажыр аргазын тыва бергеннери бо. Саяннар аттыг аалчылар бажыңы Томск хоорайның тускайжыттыгандыг

клиникаларыңа эмчи дузанын алыры-биле келгеш, төрзөн Тыва-вазындан ырак черде турар хоорайга түр када чурттаар күзелдиг кижилерге дуза кадар социал деткимче төвү-биле дөмей апарган.

Чурттаарыңа бүгү-ле таарымчалыг байдалдарлыг аалчылар бажыңының сагыш човангыр ээзи — мээң авам, алызындан башкы мергелдиг, Тыва Республиканың Иштики черектер яамызының хоочуну, пенсионер Ульяна Дамдыновна Куулар. Ол чонунга дузанын көргүзөр дээн күштүг күзел-сорук-биле чалгынналып, хей-аът кирип, бодунуң

күш-ажылчы болгаш амыдыралчы арга-дуржулгазыңа даянып, 2014 чылда Тыва Республикадан дашкаар, Томск хоорайга бирги тыва аалчылар бажыңын ажыдып, социал төлөвилелдин эгелекчизи болган.

Узун орукка чорааш, туруп, могап-шылаан аалчыларын, тыва кижиниң хүндүлээчел эзу-чаңчылы-биле, изиг сүттүг тыва шайын хайындырып, амдан-ныг-чаагай боова-боорзаан, быжырган далганнарын салып, хүндүлөп, авам дүне, хүндүс-даа дивес, уткуп алыр. Кижилер бүрүзү дээш аажок-ла сагыш човап, аалчылары, чаңгыс чер-чурттуглары-биле авам кады хүнээр кижилер.

Аалчылар бажыңының ажыл-ижи дээш үргүлчү-ле чай чок ажылдап турарын хайгаарап көрүп турар болгаш, бир катап: "Берге эвес-тир бе, авай!" — деп, оон сонуграп айтырган мен.

Тывадан дашкаар чаңгы

ХҮНДҮЛЭЭЧЕЛ ТЫВА

Хүндүлээчел тыва өгнүң ээлери Ульяна биле Валерий Кууларлар.

Авам харызыңа алды акышкылар, угбашкылар аразыңа, хөй ажы-төлдүг өг-бүлөгө күш-ажылга ынак болуп өзүп келгениң дугайында меңээ чугаалап берген.

Сагыш-човангыр, бот-боттарыңа дузалажып чорууру, сагылга-чурумнуг болуру — авамның өзүп келген өг-бүлезинде ажы-төл кижизидилгезиниң кол үндөзүннери бо. Найралдыг өг-бүлениң амыдыралында буянның исти арттырып каан кижилер мээң кырган-ачам дээрзин билип алдым. Кырган-ачамның бергелерге торулбас, эгелекчи, организаачы бүдүжүн авам ол хевээр дөзөп алган. Кырган-ачам, Дамдын Санчаевич Куулар, 28 харлыындан тура колхоз, совхозтарны тургусчуп, Тыва Республиканың көдээ ажыл-агыйын хөгжүдөр дээш ажылдап чораан. Ооң адын "XX чүс чылда Тываның алдарлыг кижилери" деп алдын дептерде ("Күрүне ажылдакчылары" деп эгеде, 102-ги арын) кирип бижээн.

А кырган-авам — Борбак Чигир-

ооловна — хоочун башкы. Боду уруглары-биле кады деңгээл чонунуң ажы-төлүн өөредип, кижизидип, Тываның школа-интертарыңа хөй чылдарда ажыл чораан. Кедергей ажыл-иш кезээ, бажыңыңа кире бээр кезээде эңме-секселиг, арылгыг турар деп кырган-авам ат-сураа чон аразында алган. Авамның бажың ажыл-агый уштап-баштаарыңа үлөгер арга-дуржулгазы кырган-авам дамчып келгени-ле чугаа чок.

Аалчылар бажыңың ажылын удуртуру, чаңгыс чер-чурттугларыңа социал деткимче организаастары дээр-авамның бодалы-биле алыс ооң өзүп келген улуг өг-бүлезин амыдырал-биле, ооң хүн бүрү сагыш човаашкыннары-биле дөмей ажыл болуп турар. Бөхөй ажы-төлдүг өг-бүлениң ооң ачам биле авам өлгөн. Мээң ада-ием боттары база үш ажы-төлдүг, а уругларының уругу — сес кижилер (5 оол, 3 кыс).

2017 чылдың Шагаазында Кызыл, Кара-Хаак, Кызыл-Мажалыктан келген аалчылар.

Тывага Рождествону

БУРУНГУ ЁЗУ-ЧАҢЧЫЛДАР-БИЛЕ ХОЛБАП...

ыры-шоорун, ооң бурунгу езулалдарыңа үндөзүлзүн оюн-көргүзүүн бараалгатканнар.

Байырлыг концерттин бирги кезээнде уругларның "Октай" фольклор ансамбли болгаш төптүн хоочуннары Рождество байырларының: "Коңгулуурлар үнү", "Бодун ыдыктыг", "Камгалакчылар көстүп келген", "Бурганга алдар" "Силер — билилг кижилер", "Чаа чыл келди" дээш өске-даа шажын-чүдүлгөге хамаарышкан улустуң ырыларын, кожомыктарын, кожаннарын база шүлүктөрүн бараалгатканнар. "Коңгулуурлар үнү" деп ырының аңгы-аңгы хевирлери аңаа чаңгыс эвес удаа дыңналган.

Концерттин ийги кезээнде бурунгу орус чон Рождествону канчаар эрттирип турганын, ооң езу-чаңчылыдарын болгаш ук байырлар үезинде бичии чаштар чүнү-чүнү кылып, аныяктары болгаш улуг улусу ону канчаар байырлап турганын шижиткен көргүзүлгө таварыштыр чонга көргүскөн. Шаанда Рождество үезинде суурнуң бичии уруглары, элээди болгаш чалы назылыг оолдар, кыстары чыгып алгаш, улуг улуска ырлап-шоорлап, танцы-самын бараалгадып бээр, демгилери оларга чаагай аш-чем аймаа үлөп, белек-селзэн сөңээр чаңчылыг турган. Ооң соонда

октайжылар көрүкчүлөр-биле кады орус улустуң "Кидис идик октаар" деп оюнун ойнааннар. Аңаа эр хиндиктиг көрүкчүлөр-биле кады культура сайыды Алдар Тамдын кончуг идепкейлиг киришкен. Оюн адакталган соонда, А. Тамдын байырлап таварыштыр чылганнарда болгаш бүгү-

ле чонга байыр чедирип, "Октай" төвүн коллективинге улуу-биле өөрүп чиргенин илереткен. Ооң соонда "Октай" төвүнүн коллективи Уруглар бажыңында болгаш Кырганнар бажыңында келген аалчыларыңа белек-селектер сөңнээн.

«Октай» ансамбли оюн үезинде.

Культура сайыды Алдар Тамдын.

Декабрь 7-ниң хүнүнде Тываның В. Халилов аттыг күрүне филармониязыңа Рождество байырларыңа тураскааткан солун оюн-көргүзүлгө концертче республиканың Уруглар бажыңындан бичии чаштарны болгаш Кырганнар бажыңындан хоочуннары хүндүлүг аалчылар кылдыр чалаан. Ооң аңгыда хоорайның чурттакчылары байырлап оюн-көргүзүүн сонуграп көөр дээш, хөйү-биле чыылган.

Октай аттыг уругларның орус үндөзүн культура төвү барык чээрби беш чыл дургузунда орус чонунуң чаагай чаңчылыдарын хумагалап, ук езу-чаңчылыдары чон аразыңа негдиредип, сайырадып келген. Бо удаада олар Рождество байырларының

Чер-чурттугларывыстың ажил-ужи

ӨГНҮҢ ЭЭЗИ

Авамның деткимче-дузазы эвес, хөй уругларлыг иениң аалчылар бажыңының хүлээлгелерин деңге седип шыдаас мен дээрзин миннип чугаалап олурар. Авамның чугаазы-биле алырга, чуртталгазы чажындан тура хүннерге чедир сагыш-чогун, буян-кежиктиг, өөрүшкү-актыг, каткы-хөглүг улуг өгнениң амыдыралында. Ол айында авам улуг аас-кежиим дур дээр кижии.

Авам үнген-кирген чонунга өлөң-ээлдек, ажык сеткилдиг, адыл келген кижии бүрүзүңге дузалажырын кызыдар. Чорук-орзун аайы-биле Томск орайга келгеш, амы-хууда тырылгы-биле авамдан дуза деп келген аалчыларның ара-нда кандыг-даа омак-сөөктүг, ы-харлыг кижилер бар. Авам оожиңиң кичээнгейлиг сагыш аашкыны-биле оларны хүлээп чачылдыг. Бир катап өске республикадан келген аалчывыс, ып чоруп тура, авам-биле ырылашкыш: "Буянның чүректиг гавы" — деп, өөрүп четтириш-болгаш хүндүткел-биле чугаа-турганын дыңнаан мен. Авамның аалчылары чачгыс чер-чурттугларывыстың ара-нда улгады-даа берген ки-лер бар, дыңнаары, көөрү

багай улус-даа таваржыр. Авам оларны үдеп, клиникаларга эм-чилер консультацияларынга че-дирип, очулдурукчулап, билбээн чүүлдерин айтып берип чоруур. А улуг аарыг кижилерни эмне-геге чыттырып алгыже чедир, аалчылар бажыңга түр када чурттап турар үезинде диеталыг аш-чем-биле хандыраарынче кичээнгейни салып турар.

Авам тыва национал чемнер-ни белеткеп кылгаш, аалчыларын хүндүлээринге дыка ынак. Бичи турумда-ла кожаларывыстың ажы-төлүн өг-бүлө байырла-дарынче чыып эккеп турганын сактыр мен. Бистер хөглүг оюн-нар ойнап, ырлап, танцылаар бис. Ынчаар хөглөп турувуста, ойнаан уругларның ада-иелери база четкилеп келгеш, биске кат-чы бээрлер. Оюн-тоглаа соонда хөй санныг аалчыларын авам амданныг-чаагай аш-чеми-биле ашкырып-чемгерип, хүндүлээр кижии.

Амгы үеде авамның ол-ла хүндүлээчел езулалдары хевээр — дыштаныр болгаш байыр-лалдар хүннеринде коллектив-тиг шайлаашкыннар чачыл апарган. Бо байырлалдарда авамның чалааны-биле Томск хоорайда өөредилге черлеринин студентилери — чачгыс чер-чурттугларывыс солун концерт-

чигештерни аалчыларывыска бараалгадып турары онзагай.

Авам арга-дуржулгалыг ку-линар болурундан аңгыда, са-лым-чаяанныг шүлүкчү. Аал-чылар бажыңга болуп турар байырлалдар үезинде авамның шүлүктөрүн айтып берип Тыва-да билдингир композитор, ТР-ниң Национал оркестринин директору болгаш дирижеру Аяна Самыяевна Монгуштуң авамның шүлүктөрине бижээн ырыларын, ыры болгаш танцының "Саяннар" ансамблиниң солизи Юнико Ширижиктиң репертуарындан дыңнап болур.

Авам ажилдап чорааны Иш-тики херектер яамызының "Щит и перо-2002" ("Камгалал бол-гаш чүг-2002") деп чогаадыкчы мөөрейинин "Оригинальный взгляд" ("Онзагай көрүш") деп номинациязының лауреады бол-ганын эштеримге чоргаарал-биле чугаалап берип турар мен. Авам ол үеде Россия Феде-рациязының Иштики херектер яамызының Москвада Төп кли-никтиг госпиталының шериг эм-чилеринге болгаш РФ-тиң ИХЯ-зының медицина албанынга тураскааткан "Уйгу чок дүннер" деп литература-хореографтыг композицияны мөөрейге кириш-тирген.

Композиция коллективтиг ажилдың түңнели болганда, ону тургузушкан салым-чаяанныг чачгыс чер-чурттугларывыстың дугайында ыптавайн баар ар-

гавыс чок. Ол дээрге авамның шүлүктөрүн орус дылче очул-дурган Владимир Кан-оол-дур. Шүлүктөрни аянын чараш ном-чаан кижии — РФ-тиң болгаш ТР-ниң алдарлыг артизи Галина Мун-зук. Танцы-самның тургузукчузу — ТР-ниң алдарлыг артизи Чойгана Санчай, күүседикчилери — ТР-ниң алдарлыг артистери Чечена Су-вакпит биле Владлена Төмүр, костюмнерниң автору, салым-чаяанныг моде-льер-дизайнер Саяна Бөвейлең, костюмнерниң эскизин Тываның алдарлыг чурукчу-зу Начын Шалык чураан. Телевиде-ние материалын чыып тургускан болгаш танышты-рылга видео-ро-лигин тырттырар ажилдарны ТР-ниң культуразының алдарлыг ажил-дакчызы, тыва телевидениениң хоочуну Светлана Максимовна Мун-зук удурткан.

Ульяна Дам-дыновна Куулар хөй уругларлыг ие, уйнуктарының ынак кырган-авазы болурундан аңгыда, ол социал адырның идепкейлиг хөй-ниити ажилдак-чызы. Ооң чогаадыкчы ажил-херектеринин дугайында чүгле төрзүн Тывада эвес, рес-публикадан дашкаар-даа чер-лерде сонугарга эгелзэн. Ол

дугайында аалчылар бажыңының Үнелелдер дептеринде ооң хөй санныг аалчыларының өөрүп четтиргенин илереткен чылыг-чымчак сөстери херечилеп турар.

Амгы үеде Томск хоорайда бот-өөредилге-биле өөренип турар студентилерден аңгыда, Онкологияның болгаш кардиоло-гияның эртем-шинчилел инсти-туттарына, областтың клиник-

2015 чылдың Шагаазы. "Саяннар" аалчы-лар бажыңының хүндүлүг аалчызы Буян башкы.

тиг эмнелгезинге, Перинатальдыг төпке, Сибирьниң күрүнениң медицина университетинин клиникаларынга болгаш Томск хоорайның өске-даа медицина төптеринге эмнедири-биле кел-ген чачгыс чер-чурттугларывыс аалчылар бажыңында түр када чурттап турар.

Томск хоорайда Саяннар аттыг аалчылар бажыңыга бир катап доктаап чурттаар аас-ке-жиктиг болган кижилер, дараа-зында база хоорайга келгеш, ыяап-ла "хүндүлээчел тыва өггө" доктаап турарлар.

А бистер, уруглары болгаш уй-нуктары, эргим, хүндүлүг ававыс-ка, кырган-ававыска дыка ынак болгаш өг-бүлөвистиң одааның езулуг камгалакчызы деп үнелеп, ыдыктап чоруур бис.

Айгуль КУУЛАР.

Ульяна Куулар ажил үезинде.

Люкс өрзэл.

Байырлааны

Православ шажын-чүдүлгелиг онунуң база бир кол байырлалы Рождествону республиканың ожууннар төптеринге орус чон-иле чачгыс эп-сеткилдиг өмдөглөп эрттирген. Тус ерлерниң Культура төп-теринге болгаш библиоте-аларына культура масса-ыг хемчеглер хөйү-биле олган. Кожуун бүрүзүңге-ле-тен 14-ке чедир аңгы-аңгы хемчеглерни эрттирерин аш бурунгаар-ла планнаан урган.

Бай-Тайга кожууннуң Тээли да Н. Өлзей-оол аттыг Куль-бажыңына "Вифлеемниң дызы" кыва берген. Аңаа "Рождественские посиделки" — чергелештир православ-лгеге хамаарыштыр тайыл-кежээзин эрттирген. Мооң-унда хүн ол-ла Культура бажыңына "Хуулгаазын делегей-Рождество" деп оюн-тоглаалыг иелерге ниитизи-биле 60 уруглар киришкен.

Эрзин кожууннуң Мөрөн-зунда Культура бажыңының коллективи библиотека ажил-лары-биле кады уругларга

Рождество дугайында мультфильмнерни көргүскенер. Ооң соонда олар уруглар-биле ук байырлалдың төөгүзүнче аян-чорукту кылып, дыка хөй ажыктыг чүүлдерни уругларга таныштырган. Ол-ла хүн элээди оолдар, уруглар аразына Рождество бай-ырлалына тураскааткан стол теннининге маргылдаа болган.

* Шагаан-Арыг хоорайда кожууннуң Культура төвүңге Уран чүүл школазының өөреникчилери чонга солун концертин бараалгадып, "Морозко" деп шиижиткен тоолду көргүскен. Оюн-көргүзүг соонда уругларга танцы-сам кежээзи болган. Байырлалдың киржикчилери Рождество

белектерин алганнар.

* Ак-Довурак хоорайның К. Сагды аттыг Культура бажыңының чогаадыкчы коллективи Даг техникумунуң сургуулдарына "Раз в крещенский вечерок" деп темалыг "Төлгө шагын" эрттирген. Кежээниң эрттирикчилери студентилерге Рождество байырлалының төөгүзүн бол-гаш Крещения езулалының, ооң бурунгу "төлгө шагының" дугайында, ылаңгыя дагаа, идик, көрүнчүк-биле төлгөлзери, сонга караанга дээн чижектиг төлгөлери көргүзүп тургаш, тайылбырлап бээрге, сургуулдар дыка сонугаргаан.

* Барыын-Хемчик кожуун-нуң библиотекаларынга Рож-дество байырлалдары ийи хүн дургузунда үргүлчүлзэн. Ол хүннерде "Рождествоже аян-чорук" деп темалыг хемчеглер чоннуң кичээнгейин хаара тут-кан. Библиотеканың чон хүлээп алыр килдизинин эргелекчизи Наталья Куулар чыылганнар-га православ байырлалдың төөгүзүн болгаш бурунгу Руська ону канчаар байырлап турганын солун кылдыр чугаалап берген. Ооң соонда номнар делгелгезин чон көргөн.

Эрес КОЛ белеткээн.

Авторнуң тырттырган чуруктары.

ОРУС ЧОН-БИЛЕ ЧАҢГЫС ЭП-СЕТКИЛДИГ

Октайжыларның бичи салгалы.

ХБАБ органнарының 100 чылдаанынга

АЖЫЛЫ ЧОН-БИЛЕ СЫРЫЙ ХОЛБААЛЫГ

ХБАБ-ты – Хамааты байдалдарының актылар бижилгези дээр болганда, хамаатының амыдыралының эң-не кол болуушкуннарын демдеглээр, оларның ажылының шынарындан дыка хөй чүүлдер хамааржыр.

Хамаатының төртүтүнген, өлген, өг-бүлө туткан, чарылган, уруг азырап алган, ада болган дугайында херечилелдерни тыпсып база адын өскерттириниң актыларын бүрүткээр – бо бүгү ХБАБ-тын ажылы. Ол ышкыш бүрүткел ажылы чурттагы чоннуң шимчээшкини ылап билип алыр органы бээр: чеже кижилер төртүтүнгенил, бадылашканыл, өлүм-чидимге таварышканнар чежел, өзүп төрүүрү биле өлүр чоруктуң, өгленишкеннер биле чарылганнар аразының деңзигүүрү. Бүрүткелге хамаарышкан юридиктиг ажилдардан аңгыда, ХБАБ ажилдакчылары өг-бүлө хоойлузунуң болгаш аңгы-аңгы хоойлудурум айтырыгы-биле келген чурттагы чонну хүлээп, дузазын кадып турар. Ол ышкыш хамааты байдалдар актыларының бижилгезиниң медээзин дамчыдары-биле үндүрүг албан чери, пенсия фондузу, өөредилге адыры, истелге болгаш байысаалга чорудар органнар, социал адыр, статистика, социал камгаладылга дээш өске-даа албан черлери-биле сырый харылзаалыг ажилдап турар.

Кижиниң хамааты байдалының актыларының бижилгелерин революция мурнунда хүрээ-хиитке кылып турган болза, 1917 чылдың декабрь 18-те Совет улус комиссарларының хүлээп алганы "Хамааты байдалдар актыларының бижилгезиниң номун доктаадып боттандыраар болгаш хамааты өг-бүлө, уруглар дугайында" декрет езуугаар ХБАБ албаны үндөзилеттинип тургустунган.

Тываның ХБАБ архивиниң бирги удуртукчузунга 1946 чылдан эгелеп Николай Тимофеевич Кулягин пенсия үнгүжеге чедир ажилдаан. Кожууннарже ажылчын сургакчылаашкындан кээрде, ооргазында шоодай долдур документи-лерлиг чедип кээр. Ол үелерде кожууннарга ХБАБ салбырлары турбаан, чүгле бижээчилер турган.

Аңгы-аңгы үелерде хөй чылдарда ак сеткилдиг, хүндүткелдиг ажилдаан хоочуннар Екатерина Петровна Чупрасованы, Бадына Дүдөп-Доржуевна Кара-Салды, Наталья Кородаевна Монгалбиини, Елена Николаевна Никонованы, Валентина Петровна Широглазованы, Валентина Васильевна Костенкову, Анна Караевна Севильбааны, Людмила Алексеевна Аежинаны, Анай Салчаковна Монгушту, Севил Чанчы-Хөөевна Борбакованы, Кара-кыс Салчаковна Чүлдүмнү, Мая Дмитриевна Дечинни демдегледип болур.

ХБАБ ажилдакчылары байырлалының үезинде.

Амгы үеде ХБАБ органын бедик органиастыг система, күрүне удуртулгазының бир чарылбас кезээ деп болур. Тургустунгандан бээр бо үеде чедир бодунуң ажылын кандыг-даа берге байдалдарда, ылаңгыя дайын чылдарында, черле соксатпайн, үнелеп четпес архивин чыып келген. Ол дээр-ле кижилерниң өөрүшкүзүн, качыгдалын, амыдыралының эң-не кол чадаларын демдеглээр.

Тыва Республикада ХБАБ эргелели декабрь 22-де Тыва үндөзүн культура төвүнге юбилейин демдеглээн. Аңаа бүгү республиканың ХБАБ ажилдакчылары, хоочуннары база чалаттырган аалчылар чыгып келген. Тыва Республикада ХБАБ эргелелиниң начальниги Татьяна Москаленко коллегаларыга база аалчыларыга байыр чедиргеш, ажил-ижиниң төөгүзүн, амгы үеде байдалының дугайында илеткелди кылган.

Хүндүлүг аалчылар ТР-ниң Чазак Даргазының оралакчызы Максим Тунев, ТР-ниң Дээди Хуралының депутаты Виктор Глухов, Кызыл хоорайның Төлээлекчилер хуралының депутаты Владимир Федоров, РФ-тиң Юстиция яамызының Тывада эргелелиниң начальниги Анатолий Бирлей олар ХБАБ ажилдакчыларыга юбилей-биле байыр чедиргеш, эң-не эки ажилдыг ажилдакчыларга шаңнал-макталдарны

тывыскаан.

ТР-ниң Баштыңының хүндүлел бижиктерин Мөңгүн-Тайганың ХБАБ эргелелиниң удуртукчузу Инга Николаевна Монгушка, ТР-ниң ХБАБ эргелелиниң специализи Оксана Ак-ооловна Тюлюшка, ТР-ниң ХБАБ эргелелиниң специализи Чодураа Киликовна Хертекке тывыскаан.

ТР-ниң Баштыңының өөрүп четтиришкин бижиктеринге Кызыл хоорайның ХБАБ эргелелиниң начальниги Чечек Валентиновна Монгуш, Кызыл кожуунуң ХБАБ эргелелиниң удуртукчузу Саглаш Күжүгетовна Барырмаа, ТР-ниң Дээди Хуралының хүндүлел бижиктеринге ТР-ниң ХБАБ эргелелиниң начальниги Татьяна Николаевна Москаленко, Бай-Тайга кожуунуң ХБАБ эргелелиниң удуртукчузу Надежда Серен-Доржуевна Хертек, Өвүр кожуунуң ХБАБ эргелелиниң удуртукчузу Саяна Сай-ооловна Куулар, ТР-ниң ХБАБ эргелелиниң начальнигиниң оралакчызы Шораана Андреевна Куулар төлөптүг болганнар.

ТР-ниң Дээди Хуралының өөрүп четтиришкиннерин Улуг-Хем кожуунуң ХБАБ эргелелиниң удуртукчузу Эмилия Андреевна Маскырга, Тес-Хем кожуунуң ХБАБ эргелелиниң удуртукчузу Лилия Георгиевна Чоодуга тывыскаан.

Республиканың кожуун, хоорайлар

ХБАБ эргелелдеринде эки үре-түннел ажилдап турар ажилдакчылар РФ-Юстиция яамызындан, Кызыл хоорай Төлээлекчилер хуралындан, "Чанг демниг Россия" партияның Тывада с бырындан хүндүлел бижиктерни болг өөрүп четтиришкиннерни алган.

Шаңнал-макталдар, байыр чедген чылыг-чымчак сөстөрдөн аңгы "Өлчөй" танцы бөлүүнүн, "Тыва" фольклор бөлүктүн, ТР-ниң алдарлыг артизи Айдар Барырмааның, аныяк ыраажы Хер Мекпер-оолдун солун оюн-көргүзүүн раалгаткан.

Ол ышкыш аныяк специалистер ХБАБ ажилдакчыларының одуруун кирип турарының байырлыг даңгыра берген езулалды эрттирген.

ХБАБ ажилдакчылары чүгле боду ажылынга мергежээн эвес, бүгү талазын ле талантылыг деп чүүлү Диана Монгуш биле Долаана Хомушку, "Чүгле сени" д ырыны күүсеткеш, көргүскеннер.

2017 чыл чүс чылдаан байырлалды биле байлак чыл болган. Чыл адактал турда, республикада бир кол черни эл турар күрүне албан чериниң ажилдакчылары юбилейин мынчаар онзагай демдеп эрттирген.

Алдынай СОЯ

Чурукту ХБАБ архивинден алган

Барыын-Хемчик кожуунуң Барлык суурда Салгал аттыг уруглар садында тыва хүрешти бичии оолдарга өөредип, чаа салгалдың келир үезинче кичээнгейни салып эгелей берген.

Күш-культура башкызы Полина Сергештей кызымак, ажылынга бердинген башкы. Ол кичээлдерден аңгыда, оолдарга тыва хүреш бөлгүмүн ажыдып алганы адаиелерге, башкыларга канчаар-даа аажок өөрүнчүг болган. Республикада «Уруглар садтарынга хүреш» деп төлевилелге бистиң башкысы Полина Сергештей кожуун мурнундан киришкеш, хүрежир залга чадар хевис-биле шаңнаткан. Улуг хевисти уруглар садынга чадыптарга, оолдарның хей-аады көдүрлүп, хүрежир хөөнү улам күштөлип, карактарында өөрүшкүнүн оттары көзүлдүр-ле чайнай берген.

Уруглар садының директору Ая Сарыгларның деткимчези-биле Барыын-Хемчик кожуунуң болгаш Ак-Довурак хоорайның школа назыны четпээн оолдарының аразынга тыва хүреш маргылдаазын эрттирери биске улуг аас-кежик болган. Маргылдаага суурнуң чагырга даргазы О.Д. Куулар, Барыын-Хемчик кожуунуң спорт талазы-биле специализи

Төлевилел

БИЧИИ МӨГЕЛЕР ХҮРЕЖИ

Н.В. Доңгак, кожуунуң школа назыны четпээн уруглар өөредилгезиниң методизи Ч.Н. Хомушкуну чалап алган. Барыын-Хемчик кожуунуң спорт школазының тренер-башкызы Начын Хомушку бо маргылдааны бедик деңгелге эрттирип бергени дээш, өөрүп четтиргенивис илеретпес аргавыс чок. Школа назыны четпээн оолдар ара-

зынга тыва хүреш маргылдаазына уруглар садының коллективтери тус-тузунда деткичилээн.

Тыва хүреш маргылдаазы уруглар садының школаже белеткел бөлүүнүн мөгелер дугайында чараш шүлүктери-биле эгелээн. Маргылдаага аңгы-аңгы садиктерден ниитизи-биле 50 мөге бот-

Мөгелерниң девиниң үезинде.

боттарының күжүн шенешкеннер. Бичи оолдар содак-шудаан, тыва бөрү идиин кедип алгаш, девип үнүп кээр көрүкчүлөрнү, аарыкчыларның ада-часкаашкыннары бичии мөгелерни хей-аадын көдүрүпкени чугаажок. Чид маргылдааның түннелинде сесче кирг бичии мөгелеривис: Найыр Хомуш, Маадыр Монгуш (Барлык суур), Санч Ооржак, Алтаир Ооржак, Ай-Хаан Ооржак, Хомушку Айслан (Кызыл-Мажалы Ооржак Ай-Демир (Дөң-Терезин). Чер кандыг-даа маргылдаа, мөөрей тиелек-лерлиг болур: бирги черни Ак-Довурак Мишутка аттыг уруглар садының мөге Санчай Ооржак бүзүрелди-биле чаалап, тиелекчи болган. Ийги черни Дөң-Терезин суурнуң Салгалкы аттыг уруглар садының мөгези Ай-Демир Ооржак, а үш дөрткү черлери Ак-Довурактың Сказ аттыг уруглар садындан Байслан Лопс биле Светлячок аттыг уруглар садының төлээзи Ай-Хаан Ооржак үлөшкөнне «Эң-не чараш девиг» деп тускай шаңнал биле Чолдуг Монгушту, «Чараш арга» д тускай шаңнал-биле Алтаир Ооржакты «Тиилелгеже чүткүл» дээш Онза-Маады Намнанны тус-тузунда шаңнаан.

Андрейан СЕРГЕШТЕ

«ШЫННЫҢ» почтазындан

2017 чыл – «Шынның» арыннарында

ТӨӨГҮНҮҢ БАРЫМДААЛАРЫ

Тываның төөгүзүн «Шын» арыннарындан билип алуру дээр болза, ында кандыг-даа өредиг чок. Төөгүнүң барымдаалары болур кандыг болушкуннар «Шынның» арыннарында 2017 чылда чырытканыл?

Кижиниң чырык чер кырынга бодаратпунери дег ыңдыг кол болушкун гейде чок деп чугаа бар. 2017 чылдага болган эң баштайгы кол болуш-аа чылдың январь 1-де 12 шах 07 тада республиканың перинаталдыг Сайын-Белек Кушкаш деп оолдун түнгени. Ооң дугайында материал-аа чылда «Шынның» 2017 чылдың 10-да баштайгы үндүрүлгезинден номчуп болур силер.

Сайын-Белек Кушкаш өзүп, Начын-Сал ышкаш эрес-дидим эр болур. дээрге Сайын-Белектин төрүттүнген 2017 чылдың январь 1-де Тываның не лицейиниң 10 «А» класының кижизи Начын улуг назылыг кижини турган бажындан үндүр сөөртүп, амы-тынын камгалап каан. Начынның

эрес-маадырлыг чоруунуң дугайында журналист Надежда Эргеп 2017 чылдың январь 21-де үнген «Шынга» бижээн.

Тыва оолдарның аразында эрес-дидим эрлер хөй. Кызылдың №12 школының өөреникчизи Ерлан Ооржак 2017 чылдың июль 27-де Улуг-Хемге дүже берген 21 харлыг эр кижини сугдан уштуп, амы-тынын камгалап каан. Ерланнның дугайында материалды журналист Алдынай Соян 2017 чылдың август 31-де үнген «Шын» солунга бижээн.

Кызыл хоорайның чоогунда «оң талакы» дачаларның девискээринге бичии уруглар садын тудуп доозуп, ону ажылгалга кииргени дачаларның чурт-такчыларына улуг болушкун болганын «Шынның» 2017 чылдың январь 28-те үндүрүлгезинге бижээн. Ында амгы үеде 160 ажыг чаштар аас-кежиктиг өзүп дору-гул турар. «Оң талакы» дачаларның чону эге школаны кажан тударын четтикпейн манап турарлар.

«Тываның төөгүзүнүң» 3-кү томун чырыкче үндүргени эрткен чылда республиканың төөгүзүнде улуг болуш-

кун болган. Тыва үндезин культура төвүнге ону чонга ыдыктап таныштырган дугайында 2017 чылдың февраль 7-де «Шын» солунга бижээн.

Тываның Баштыңы Шолбан Кара-оол-га Россияның Президентизи Владимир Путин «Найырал» орденин Кремльге 2017 чылдың май 24-те тывыскан. Бо болушкун дугайында материалды 2017 чылдың май 27-де «Шын» солундан катап номчуп болур силер.

Тыва чурукчулар Александр Баран-маа биле Сергей Одушлайның чурук-тарының болгаш чонар-даштан кылган чүүлдериниң делгелгези Германияның Берлин хоорайга ажыттыг дугайында 2017 чылдың июнь 24-те үнген «Шынга» бижээн.

Эрткен чайын Россияның Президен-тизи Владимир Путин Тывага канчаар дыштанып турганын 2017 чылдың август 8-те «Шын» солундан катап сонургап номчунар.

Республиканың болгаш ооң чонунуң эрткен чылда амыдырал-чуртталгазының, ажыл-херектериниң дугайында чугула болгаш солун өске-даа чүүлдерин «Шын» солундан катап номчааш, хоочун солуну-вус төөгүнүң херечизи-дир деп медресеп билип ап болур.

Шаңгыр-оол МОҢГУШ.

Көдээниң кижилери

ОНЗАГАЙ
КОЖАЛАРЫВЫС

Бистиң суурувуста онзагай өг-бүлелер эвээш эвес. Оларга бистиң ко-жаларывыс Галина Шаңгыр-ооловна биле Эриксон Монгушович Норбулар-ны хамаарыштырып болур. Олар бо чылын өг-бүлө тудуп чурттаанындан бээр 30 чыл оюн демдеглээр.

1988 чылда өг-бүлө туткаш, Аргалыктыга ол-ла чылын малчыннай бергенер. Баштай хүлээнип алганы 100 өшкүден 110 анайны онча-менди камгалап алганнар. Чедиш-кинниг ажылы дээш Эриксон Монгушевич депутатка-даа сонгудуп турган. Долгандыр чурттап чоруур кожаларына үргүлчү дуза-зын кадып чоруурлар.

Норбуларның өг-бүлөзи малчынның чымыштыг ажыл-ижин кылбышаан, ажы-төлүнүң кижизидилгезинче, өөредилгезинче кичээнгейин суларатпайн, беш ажы-төлдү өстүрүп кижизиткенер. Амгы үеде олар аңгы-аңгы ажылдарда ажылдап, амыдырап чоруурлар.

База бир солун чүүл – эрги Чаа-Хөл суурну көжүрүп турар үеде тырттырган «В зоне затопления» («Суг алган черлерде») деп документалдыг кинофильмде Эриксон Монгушевич мал-маган кежиржип турарын көргүскен. Чаа-Хөл чону ону аажок сонургап көрдүвүс.

Эвээш эвес чылдар кады чурттап чоруур кожаларывыска курлак чедир мөгейип, чы-лыг сөстөрни дамчыдысавыс.

Чылдар шуужуп эртсе-даа,
Чылыг сөстөр куттупсуз!
Черге чедир сөгүрүп,
Чечектерни сөңмедим.

Елена ЧАТБАЛ.
Чаа-Хөл суур.

Сеткилдин илереди

МӨГЕЙИП ЧОР МЕН

Улгады берген херээжен ки-жини республиканың бир дугаар эмнегезиниң аарыг кижилер хүлээп алыр өрээлинге аарыг улус чыттырар чер чок дээш, эм бергеш, чорудар деп турда, эртип чыткан эр эмчи эскерип көргөш: «Улгады берген кижини, дилеп турда-ла, канчап чана бериңер дээр улус силер» — деп, эмчи ажылдак-чыларын чемелээш, шинчип көргөш, хирургия салбырынга чыттырарын негзэн дугайында чоокта чаа «Шын» солунга «Ийиги чуртталганы сөңнээн» деп эгелиг материалды номчааш, меңээ болган таварылганы сактып, бо материалды бижирип ужурга тава-рыштым.

Аныяк хирург эмчинин дилээ-биле кырган кижиге кезишкенин Алексей Вячеславо-вич чедишкенин кылгаш: «Бөгүн катап төрүттүнүп келген-дир силер, кырган-авай. Ам чүгле боттарыңарны эки камнаңар» дээн чагыын дыңнааш, кырганның өөрээнин чүге деңнээр! Кезишкенин бетинде салган наркозунуң күжү-биле ыйнаан, идер-терге кырынга палатаже чоруп ора, өскөн-төрзэн чери Бай-Тайганы ырлап чоруп органы ол.

1984 чылдың август 8-те Тываның бир чоргааралы болур алдарлыг нейрохирург эмчи Ширипейиниң удуртулгасы-биле ооң дузалакчызы Орлан Донгак айыыл-халап ужуң бажымга болган кемдээшкенин кезип эмнээнинге, амы-тынымы алганынга өөрүп база ийиги чуртталганы меңээ сөңнээнинге, ийи адыжымны өрү тудуп, мөгейип чоруур-дур мен.

Кончуг оожум, бөдүүн аажы-чаңныг ол эмчивис ам Тываның кадык камгалап са-йыды болганынга чоргаарланыр-дыр мен. Ооң ачызында ажы-төлүм, уйнуктарым аразында чор мен.

Кезишкенин эккел чыдырда, «Тооруктук долгай тандым» деп ырлап кел чытканымы чаңгыс палатага чыткан өөрүм бо-ла чугаа-лажыр болгай. Кижиге берге байдалга таваржы бергенде, төрзэн чер-чуртун ырлай бээр чүве-дир деп, ол энеңиң ырлап кел чытканы база ужурлук дээрзин ам билип ор мен.

Ак халаттыг кижилерге мөгейип чоруу-луңар.

Маадыр-оол АРТАА.
Кызыл хоорай.

Ачавыстың 100 харлаанынга

КӨӨП-СӨӨК ОГЛУ – ПРОКУРОР

Тываның бир улуг эрге-хоойлу жылдакчызы – Хертек Сергеевич Дажы-Сегбе. Республикада ону аныгас кижиге ховар-ла боор. Ол дөргүл-төрелиниң, ажы-төлүнүң аразында чораан болза, 2017 чылдың ноябрь 20-де 100 харлаар турган.

Хертек Сергеевич Дажы-Сегбе.
Москва, 1950 чыл.

курстарны доозуп алгаш, прокуратура органнарынга баштай истекчилеп, 1947 чылда Эрзин кожунга прокурорлап, 1952 чылдан 1976 чылга чедир Чөөн-Хемчик кожунуң прокурорунга ажылдаан. Ол хүндүлүг дыштанылгаче үнзе-даа, прокурорнуң дузалакчызынга ажылдап чораан.

Ажы-төлүнүң хөй кезии оолдар бол-гаш, оларга дыка негелделиг болгаш шыңгыы турган. Бичии чурум үрөп, те-нектениптер болза, оолдарын чыскаагаш, тургузуптар. Оолдары мөзү-бүдүштүг, шупту дээди эртемниг. Ачам кады-төрзөннериниң өскүс арткан уругларын, бодунуң ажы-төлү хөй-даа болза, карак-тап азыражып чораан.

Ажылдап чораан үезинде бодунуң арга-дуржулгасын дыка хөй юристерге дамчыдып берген. Оларның аразында ТР-ниң Дээди Судунуң даргазы турган, прокуратураның хүндүлүг жылдакчызы Анай-оол Дыыптаевич Ховалыг, иштиги херектер сайыды чораан Владимир Бо-раевич Кара-Сал, Александр Санчаевич Ооржак, Шагдыр Седий-оолович Куулар, юридиктиг эртемнер доктору Николай Алдын-оолович Ондар, Хирлиг-оол Кыр-гысович Чамзы, Өлзеймаа Тамба-Сюрю-овна Куулар дээш оон-даа өскелерни адап болур.

Ачавыс үре-түннелдиг ажылы дээш чаңгыс эвес удаа шаңнал-макталды ап келген. Ол В.И. Ленинниң төрүттүнген хүнүнден бээр 100 чылының юбилей медалы, СССР-ниң чиңгине прокурору Руденконуң адын салган алдын хол шагы дээш хөй санныг хүндүлел бижиктерниң болгаш шаңналдарның эдилекчизи.

Республиканың бажыңының даш-

тында мемориалдыг самбыра бар. Ында хүндүлүг хоочуннарың аттарын си-л-би-п бижээн. Оларның аразында бистиң ачавыстың ады бары биске, ажы-төлүңге, улуг чоргаарал.

Улуг уруу Елена Хертековна күш-ажылдың хоочуну, хөй чылдарда Эрзин, Бай-Тайга кожуннарга шииткекчи-леп ажылдааш, хүндүлүг дыштаныл-гаче үнген. Ол «Тыва Республиканың алдарлыг юризи» аттың эдилекчизи, РФ-тиң шииткекчилер чөвүлелинден «Шылгараңгай күш-ажылы дээш» деп медаль-биле шаңнаткан. Ооң оглу Херел Монгуш хөй чылдар дургузунда проку-ратура шугумунда ажылдап чоруур.

Улуг оглу Юрий Хертекович ада-зының изин салгап, Чөөн-Хемчик кожунуң прокурорунга 10 чыл ажыл-дааш, хүндүлүг дыштанылгаче үнген. Ооң улуг уруу кырган-ачазы биле ачазының салгакчызы болуп, Кызыл хоорайның база республиканың проку-ратураларында ажылдап турган. Ортун уруу республиканың прокуратура органнарында бо хүннерде ажылдап чоруур.

Ачамның хөй ажы-төлүнүң аразында эртем-билигилер инженерлер, эмчилер, башкылар дээш кымнары чок дээр. Оларның хөй кезии юристер. Ынак ачавыстың адын сыкпайн, сактып, бодап чурттап чор бис.

Хертектерниң хөймер оглу
Аныяндан тура-ла

Анаа эвес тускай оол болган.

Ажы-төлү угун салгаан.

Ачыр-дачыр эртем чедип,

Өгбезиниң угун салгап,

Органнарда ажылдап чорлар.

Елена ДАЖЫ-СЕГБЕ.

Хертек Дажы-Сегбе коллегалары-биле. Харьков хоорай, 1965 чыл.

1917 чылда Бай-Тайга кожунуң п-Сөөк сумузунга Самдан-Хелиңниң үлезинге Хертек Сергеевич 17 дугаар болуп төрүттүнген. Авазы бурганнай эге, ачамның эң улуг акызы Самдан-иң шо-төлгезин салып тургаш, Кара-де кудаларынга азырандыга берип-Кижиге бүрүзүнүң төрүттүнген, өскөн-ээн чери, улгады бергичеге чедир өндүрбас, эргим болуп артып каар гай.

Ачавыс аныяк үезинде кончуг эрес-ээ, орлан-шоваа, шевер, уйгу-чыдын хөй-ниитиниң ажылынга кижип чо-он кижиге. Мен билип кээримге, ачам от-тан, бисти оттурган турар.

Кырган-ачам Сергей Шакажыкович те кырган-авам Баранмаа ачамны те-чамга дээртпейн өстүрүп каан. Тарының ажы-төлү чок-даа бол-5 уругну төрелдеринден дилээш, арап өстүрген. Ачам төрзэн-даа өл-дери, азыраан-даа аймаа-биле эржир. Чадаанага бажыңывыска күл-төрелдеривис үзүлбес чүве. Ава-с Билинмаа Дажыкаевна биле ачам-ы чурттааш, 7 ажы-төлдүг болганнар. Ам Тес-Хемниң Берт-Даг чурттуг. Ачам үжүк-бижикти боду өөренип, ийин доктаамал бедидип, юридиктиг

Чагаалар аразындан

ДААЙЫВЫС

Бистиң даайывыс, ававыстың дуңмазы, Дамдын-оол Байыр-оол Дановович бо чылын чеден беш харлаан.

Ол чаа Чаа-Хөл суурнуң тудуунга, эгезинден эгелеп таваан салчып, шаңнал-макталдыг, кызымак ажылдап чорааш, хүндүлүг дыштанылгаже үнген. Чаа-Хөлде ооң холу дегбээн тудуглар-даа чок. Ол беш ажы-төлүнүң, хөй санныг уйнуктарының эңерелдиг ачазы, кырган-ачазы. Хөглүг, баштак, төрөлзирек киж. Даайывыс ам-даа чиик, сергек, уругларының ажы-төлүн каракажып, чагыг-сүмезин берип чоруур. Улуг уруу Саяна биле оглу Вячеслав суурда ачазынга дузалажып, өмөк-дөмөк болуп

чоруурлар. Ортун оглу Альберт Кызыл хоорайда ажылдап чурттап чоруур. Амир суурда боду хууда мал-маганын тудуп, өгбелериниң өдзэн ээнзиретпейн чурттап орат. Хеймер уруу Аяназы Москва хоорайда амыдырап чоруур. Даайывыс "Күш-ажылдың хоочуну" деп хүндүлел бижиктин эдилекчизи. Ооң ук-салгалы черле узун назылыг улус.

Бистер бичиивисте өскүс арттарывыска, даайывыс, күүйүвүс школа-интернатка тургузуп, уштап-баштап, амыдыралдың делгем оруунче үдеп каанынга четтиргенивис илередип, өөрүп чор бис. Ол ажы-төлүн-даа, чзэннери бистерни-даа күш-ажылга ынак, төлөптүг кижилер кылдыр өөредип каан. Эргим хүндүлүг даайывыска кадыкшылды, узун назынны, аас-кежикти күзеп каалы.

Хүндүктел-биле чзэннери: Елена, Венера, Валерия, Салбак КАРА-ООЛДАР.

Уран чүүл — чоннуу болур

АНЫЯКТАРНЫҢ ЫНАК ЫРААЖЫЗЫ

«Сээң кызың мен, Тывам!», «Даглыг Тывам ховар оглу», «Кызылым сээ», «Өвүр кызы — мээң авам» дээш оон-даа өске чонда тарай берген ырыларның күүседикчизи Белла Дүктүг-оолду аныяктар аразында танывас киж. чок боор дизимзе, частырыг болбас.

Соңгаар хоорайларда өөренип турар студентилер ооң «Сээң кызың мен, Тывам!» деп ырызын үргүлчү дыңнап турарын, ону дыңнааш, Тывавыстың делгемнери каракка чуруттунуп, чаныксаанывыс чиде бээр деп чугаалап турарлар. Чамдыктары өөренип турар чериниң концерттеринге ыргалажып-даа турган болур.

Ам бо удаада Белла бодунуң репертуарында база бир чаа ырыны немең алган. Бо берге үеде кижиниң сагыш-сеткилин көдүрүп кээр, чурту, чону дээш чоргааралын тыылдырар чаа ырыны Тываның, Россияның спортчуларынга тураскаадып Белланың авазы бижзэн.

— Бо ырыны амгы үеде, ылаңгыя россияни спортчуларны кызап, олимпий оюннарынга кириштирбес дээш янзы-бүрү чылдагааннар дилеп турар боорга, оларга деткимче кылдыр, оларның хей-аьдын көдүрер сорулга-биле ырладым — деп, Белла чугаалап турар. Ырының автору Валентина Доржу ооң тыылган төөгүзүн мынчаар сактып олурар:

«Чоннуң ынак ырызынга сөстөрү ынчан Казаньга болуп турган аныяктар универсиадазын телевизордан хүннүң-не көрүп тургаш, ону магадан сагыш-сеткилим олчаан артып калган. Оон ужукталып, тыылган ыры чүве. Хостуг хүрешке бир

Белла Дүктүг-оол.

студент уруг каш секунда иштинде удурланкчызын хевиске, чараш арганы кылгаш, октап каарга, ону дыка сонуградым. Оон удатпаанда бистиң чаңгыс чер-чурттуувус, ча адыкчызы Михаил Оюн параолимпий оюннарынга спорттун бо хевиринге тиилеп алган. Хостуг хүрешке бистиң тыва спортчулар база черле шыырак болгай, делегей чергелиг маргылдааларга алдын-мөңгүн медальдар эккеп турарынга чоргаарланып, чайгаар шүлүк, чогаал төрүттүнүп келир. Чонувустуң сеткилинге тааржып чоруур ырыларны уруум күүседип-ле турар болза, ол дег эки кежик кайда деп бодаар-дыр мен».

Белла боду Кызылдың 9 дугаар школазынга өөренип тургаш-ла, 7-8 класстардан эгелеп хоорайның мөөрейлеринге киржип, байыр-найырларга, башкылар хүнү дзэн ышкаш өске-даа байырларда патрютчу ырыларны бараалгадып келген. Ону езулуг-ла чоннуң ыраажызы деп болур. Ооң ырлары чоннуң сагыш-сеткилин, амыдыралын илередип турар. Бичи тургаш бир дугаар күүсеткен ырызын безин тыва чериниң дугайында сурагыг ыраажы Юлиана Ондарының репертуарындан алган.

Аныяк ыраажы удаа-дараа болуп эрткен мөөрейлерге үргүлчү тиилеп, көрүкчүлерин үнелелин чаалап ап келген. Эң кол шаңнал-макталдарының бирээзи Олег Сарыгларның «Тываның Сылдызы» деп төлөвилелге Дээди шаңналды алганы болур. Аныяк ыраажыга ам-даа чедишкinnerни, амыдыралынга аас-кежикти номчукчулар болгаш мөгейкичлери күзеп, чоннуң аразынга ооң ыры-шоору чаңгыланын деп йөрзеп каалыңар!

Ася ТЮЛЮШ.

Чуруктарны хуу архивтен алган.

Белла эжи-биле.

РЕКЛАМА

ЧАРЛАЛ

Байыр чедиришкни

Бистиң эргим, ынак чаававыс **Алефтина Донгак** **МОНГУШТУҢ** январь 13-те төрүттүнген хүнү. Ол 37 чылгузунда Чадаананың хирургия талазында анестезиолог башаңнал-макталдыг ажылдап чоруур. Ол — бистиң ак Дмитрий Бапың-ооловичиниң бүзүрелдиг эжи, 3 кыстың авазы. Чуржааттарының хүндүктелдиг чаавазы, кунчуглары бүзүрелдиг чөлөңгиижи.

Чаававыска төрүттүнген хүнүн таварыштыр чүректинизиндан байыр чедирип, быжыг кадыкшылды, аас-кеж чедишкinnerни, узун назылаарын күзедивис.

Кунчуузу В.Ч. Куу

хөй санныг чуржааттарың

ЧУЛУК-ХАНДЫ «МОА»
САДЫП ТУРАР

Чулук-ханды МОА-ның тургузуунда 34 ажыг эм-таң оьттар, мөөгүлөр, ногаа-чимистерниң чулуу сиңген, ынчангаш ону хөй чурттарның чону ажыглап, үнелеп көргөн. МОА чулук-ханды кижиниң хан-дамыр базыышкынын өйлээр, карактың көөрүн экижидер, баар, бүүрек, өкпе аарыынга залаар. Эьт-шыңган, сөөк-даяк аарыгларынга күштү кири антиоксидант. Тыныш аарыгларынга (астма), чигир (диабет) эмнээринге дузалаар.

Кызыл хоорай. Г.Ч. Монгуш, 52 харлыг. Ижин-баар, чүст аарыгларынга бергедеп чораан. 4 шилди ишкен, кадыы экиж турар.

Сарыг-Сеп суур. М.О. Бичижик, 31 харлыг. Өкпе, чүр аарыгларынга ижи эгелзэн. Экиришкinner бар.

Ак-Довурак хоорай. З.С. Сарыглар, 67 харлыг. Чартыкта хан базыышкыны улуг, кылаштап шыдавас. 3 шилди ишке бажың иштинге кылаштап турар, сергек байдалда келген.

Харылзажыр телефону: 8-929-358-8723

ИЗВЕЩЕНИЯ

В администрацию Чаа-Хольского района поступило заявление от гр. Российской Федерации, Главы КФХ **Дажи-Нава Артема Арапчоровича** о предоставлении земельного участка в аренду сроком на 49 (сорок девять) лет из земель сельскохозяйственного назначения для ведения личного подсобного хозяйства, расположенного по адресу: Российская Федерация, Республика Тыва, Чаа-Хольский район, местечко «Аймырлыг», с общей площадью 13000 кв. м. с кадастровым № 17:14:0701006:75.

В рамках действующего законодательства в течение 30 дней со дня опубликования данной информации администрация Чаа-Хольского района принимает письменные возражения к данному заявлению.

Начальник отдела по земельным и имущественным отношениям администрации Чаа-Хольского кожууна
Кенден Х.Г.

Администрация Пий-Хемского кожууна, в соответствии с п. 19 п. 2 ст. 39.6 Земельного кодекса РФ, информирует о возможности предоставления земельного участка в аренду из категории земель сельскохозяйственного назначения с кадастровым номером 17:08:1502001:96, разрешенное использование — для ведения личного подсобного хозяйства.

Месторасположение — Республика Тыва, Пий-Хемский район, с. Сесерлиг, восточнее 30 м от м. «Таежная», с общей площадью 1500 кв.м.

Заинтересованные в предоставлении земельного участка граждане вправе подать заявление в течение 30 дней с даты публикации настоящего объявления по адресу: Республика Тыва, Пий-Хемский район, г. Туран ул. Кочетова, д. 11, Администрация Пий-Хемского кожууна со вторника по четверг с 9 до 13 часов, многофункциональный центр предоставления государственных и муниципальных услуг по адресу: г. Туран ул. Щетинкина, д. 49 с понедельника по пятницу с 9 до 18 часов.

Начальник отдела земельных, имущественных отношений и архитектуры Кужугет Б.В.

солуннуң сайтызы://shyn.ru

электроннуң почтазы: shyntuva@mail.ru shyntuva@yandex.ru

Неделяның тиражы: 11973 экз. Үндүрүлгениң тиражы: 3991.

«ШЫН»

ТУРГУЗУКЧУЗУ:
Тыва Республиканың
Информатизация болгаш
харылзаа яамызы.

Кол редактор
А.С. ШОЮН

Редакцияның болгаш үндүрүкчүнүң
адреси: 667000. Кызыл хоорай,
Красноармейская, 100, каб.: 29-32

РЕДАКЦИЯНЫҢ ТЕЛЕФОННАРЫ: Кол редактор А.С. Шююн — 2-01-35.
Кол редакторнуң оралакчызының хүлээлгезин күүседип турар
Д.С. Монгуш — 2-17-91.

Секретарь В.М. Чактар — 2-30-69; тел/факс (394-22) 2-30-69.
Бухгалтерия, реклама, чарлал килдизи (Н.Б.-Б. Оюн, Н.К. Санчай-оол,
А.А. Лагзы) — 2-18-10.

РЕДАКЦИЯНЫҢ КИЛДИСТЕРИ:

Ниитилел-политиктиг (редактору Ш.М. Суван, корр. А.А. Ондар).
Экономика, үлөтпүр болгаш хөдээ ажыл-агый (редактору А.Н. Соян).
Социал айтырыглар (редактору Н.С. Эрген, корр. Ш.Н. Ховалыг) — 2-17-94.
Культура, чогаал, медээлер Ғаза спорт килдизи (редактору Э.Н. Кол).
Очулга (очулдурукчу А.К. Ооржак).
Солун чыскаакчылары С.Н. Монгуш, А.К. Ооржак.
Корректорлар А.Ч. Чамзырын, Ч.Н. Мачык.

Расч. счет № 40603810900004000277
Корр. счет № 30101810500000000735
БИК 049304735 ИНН 1701008465
КПП 170101001
ОАО АБ «Народный Банк Республики Тыва»
г. Кызыл.

Харылзаа, информация технология-
лары болгаш массалыг коммуникация-
лар адырынга хайгаарал талазы-биле
федералдыг албаның Тыва Республика
талазы-биле эргелели «Шын» солуну
2012 чылдың декабрь 3-те бүртүктэн.
Херечилелдин дугаары — ПИ № ТУ17-
00068.

Солуну «Тываполиграф» ААН-ге парлаан.
(Кызыл, Щетинкин болгаш Кравченко, 1).
Солунда парлаттынган материалдарның ав-
торларының бодалдары редакцияның туружу-биле
дүүшпейн барып болур. Айыттыңан саннары болгаш
өскө-даа фактылары, дыңнадылары дээш авторлар
боттары харылаар.

Чагыдылга индекс: хуу кижилерге — 11530,
организацияларга — 31730
Солун неделяда үш каттап үнөр.
Хемчээли 3 парлаар ама.
Номерни парлаггаже дужааганы:
график азугаар — 21.00, херек кырында — 18.00.
Солун калбейн барганда, 3-14-94 телефонче долгаар.